

Comunicació al I Simpòsium d'Arqueologia Laietana. 12 de maig del 2018. Centre Enoturístic i Arqueològic de Vallmora (Teià)

títol:

La *cella vinaria* baix imperial de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró. Maresme)

Autors:

Marta Prevosti (ICAC), Joan Francesc Clariana (CEHAM), Maria Josep Orobitg

Resum:

El baix imperi va suposar un moment de declivi econòmic per a la vil·la romana de Torre Llauder. Les estances nobles de la *pars urbana* de la vil·la, pavimentades amb mosaics *opus tessellatum*, van perdre la funció social per a la qual havien estat dissenyades i es van reconvertir en espais dedicats a activitats agrícoles. En dues d'elles es va instal·lar un magatzem de dolis i una premsa (*torcularium*), molt possiblement, per a l'elaboració del vi.

Abstract:

The Late Empire was a moment of economic decline for the Roman villa of Torre Llauder. The rooms of the *pars urbana* of this villa, paved with *opus tessellatum* mosaics, lost their social function for which they had been designed and they were converted into spaces dedicated to agricultural activities. A wine cellar with *doliae* was installed in one of them and a press (*torcularium*) was constructed in the next one.

Paraules clau: vil·la romana, baix imperi, celler de vi.

Sovint, les vil·les sofreixen un procés de ruralització consistent en la conversió de les àrees residencials en espais rústics. Aquest procés, que s'accentua a partir del segle IV, s'ha descrit com un procés característic del baix imperi¹. Es tracta d'un exponent del procés de concentració de la propietat territorial, car en passar una vil·la amb el seu *fundus* a mans d'un propietari que ja té en un altre indret una rica *pars urbana*, la nova part residencial esdevé sobrera. Això no significa que la productivitat de la vil·la augmenti, com hom ha volgut deduir², sinó que es redueix el seu espai d'ús, que es concentra en les construccions més sòlides, que són les antigues parts residencials. Higini³ o Plini el Jove⁴ ja descriuen aquest procés al segle II, dins del progressiu acaparament de terres per part dels més rics. El fenomen s'accentua al segle V. És així com es foraden els mosaics de les estances riques per encastar-hi dolis per contenir vi, que coincideix amb el cas que presentem, les instal·lacions termals es converteixen en sales de premsa i les piscines en cups per recollir l'oli⁵ o el vi⁶.

Un aspecte d'interès remarcable de la vil·la romana de Torre Llauder és justament aquesta transformació, que va tenir lloc a la *pars urbana* durant el baix imperi, probablement al segle IV o V, consistent en la reconversió d'espais nobles en espais rústics (CLARIANA i PREVOSTI, 1994). Afecta l'apartament de rebre de la vil·la, concretament, les dues estances situades a ambdós costats del passadís, que connecta el pati amb font amb el peristil, i el peristil amb la seva ala oest.

L'apartament de rebre de Torre Llauder és la zona més ben coneguda de la vil·la, la més rica, la primera que va ser objecte d'excavacions, i que es va conèixer l'any 1961. Consisteix en un pati central a cel obert (fig. 1, 1), envoltat d'un pòrtic sostingut per quatre columnes, amb una font o brollador al mig. Al voltant del pati, s'obren les habitacions 2, 3, 5 i 7. El passadís (6) connecta el pati amb el peristil de la casa (9). Tots aquests espais estan ricament pavimentats de mosaics tessel·lats i les parets estaven decorades amb pintures de colors. Tant l'estil dels mosaics com les excavacions al seu davall indiquen que el conjunt data de la fi d'època severa (BARRAL, 1978; CLARIANA i PREVOSTI, inèdit). La sala més gran (2), clarament la principal, es distingeix amb un graó d'entrada, amb dues mitges columnes als brancals de la porta, amb el paviment musiu més elaborat i amb l'afegit d'un absis, que suposem que data del segle III avançat o d'inicis del IV⁷. Es tracta de l'espai que Ribas va anomenar *atri*, classificació que va fer fortuna, car l'ha seguit tota la literatura posterior, excepte pocs autors. Ribas també va classificar la sala principal com un *tablinum*. Com ja hem raonat en altres llocs (PREVOSTI, 1981, 312), no creiem que aquest conjunt de sales s'hagi de considerar un atri, ni que sigui adequada la classificació com a *tablinum* i triclini de sengles habitacions suara esmentades. Així opina també Simon Ellis (2000)⁸, que no creu justificat ni el terme *atri* ni el de *tablinum*⁹.

Cal aclarir que les excavacions portades a terme per Marià Ribas, l'any 1961, si bé va posar al descobert els mosaics de tot el conjunt de l'apartament de rebre de la vil·la, per cert, força malmesos, no es van ocupar gaire de documentar o esbrinar les causes de les deficiències que presentaven els mosaics. Això hauria significat documentar l'evolució darrere d'aquelles sales i les fases de vida del final de la vil·la. Es va centrar

l'atenció sobre l'aula principal, com a gran sala de rebre, i en el pati amb la font central, així com en el passadís, amb un mosaic relativament força conservat. En el cas de l'aula al nord del passadís, que es va anomenar *triclini*, es va fer èmfasi en la reparació d'època antiga que presentava el mosaic, mentre que en el cas de l'aula al sud del passadís es va considerar que s'havia convertit en un espai de bany temperat, amb una banyera i un cisternó (RIBAS 1964, 135).

Com veurem tot seguit, en un moment posterior a l'afegit de l'absis de l'estança 2, aquest espai es va ruralitzar. Es documenta la conversió de l'aula 7 en un magatzem de *dolia*, mentre que l'aula 5 es va convertir en una sala de premsa, en connexió amb un dipòsit de líquids que es va construir al peristil. Totes aquestes instal·lacions agrícoles van destrossar els mosaics per convertir aquest espai de rebre de la casa en un espai rústic, de treball agrícola (CLARIANA, PREVOSTI, 1994).

Amb totes les dades que actualment es tenen d'aquest sector, podem interpretar, motivadament, que va estar ocupat per les instal·lacions d'una *cella vinaria* de la qual, d'una banda, podem identificar el celler o espai de fermentació i magatzem del vi, i, de l'altra, els dipòsits de recollida del premsat i, finalment, l'espai de premsat o *torcularium*.

La *cella vinaria* **El celler**

L'aula 7, al costat nord del passadís (6), havia estat ostentosa i pavimentada, a l'època severa, amb un mosaic que dibuixa un escacat amb un quadrat central polí crom i un cercle a l'interior, decorat a base de sòlids en perspectiva, al voltant d'un octàgon estrellat. El mosaic presentava diverses alteracions produïdes bàsicament per tres causes: a l'època moderna, s'hi havien obert diverses rases per al cultiu de la vinya; a les darreries del baix imperi, s'hi havia excavat una petita fossa, i en un moment indeterminat del baix imperi, potser en algun moment avançat del segle IV o al segle V dC, s'hi va instal·lar un magatzem de dolis, que va causar les grans destrosses circulars del mosaic (fig. 1,2; 2). L'aula va contenir un nombre total de divuit *dolia defossa*, dels quals un es va fragmentar a l'època antiga i, per tant, es va trobar in situ. La resta van ser extrets en el moment d'inutilització de la *cella vinaria*. Els estrats d'amortització o farciments dels forats deixats després de l'extracció dels *dolia* contenien diversos fragments de sigil·lata grisa estampada (DSP) i sigil·lata africana D, característiques d'aquest segle.

Cal destacar que, a l'interior del reblliment dels forats dels dolis, es van exhumar diferents fragments d'una mateixa safata de la forma Hayes 61 A/B4 (fig. 4,1) de sigil·lata africana D-1 amb decoració estampada de cercles i palmetes de l'estil A-II de Hayes, datable entre els anys 400 i 550 dC¹⁰. Bonifay (2004) data la forma Hayes 61 A/B entre el 400/420 i el 550. Dos fragments de la mateixa peça s'havien trobat a les excavacions de M. Ribas el 1961, damunt els paviments musivaris de l'aula 2, prop de l'absis, un dins l'estrat que recobria el mosaic de l'aula 2, a mig metre de distància de la paret nord, i l'altre al costat de l'absis, a la sala 14, l'antic *frigidarium* del *balneum*,

pavimentat amb *opus sectile* de pissarra i marbre¹¹. Aquesta dada és summament valuosa, car indica que la cronologia final dels *dolia* coincideix amb la cronologia final de la utilització de l'aula 2 i de la sala 14.¹² Van aparèixer fragments d'aquesta pàtera dins l'estrat de reompliment de diversos *dolia*: UE 423, 426, 444, 469, 475, 478, 481, 534.

Al forat de *dolium* UE 508, va aparèixer un fragment de DSP, amb decoració estampada, forma Rigoir 18, que es data entre 370 i 500. D'aquesta mateixa peça, es van trobar més fragments en altres estrats de la fi de la vil·la, com s'estudia en l'article de Clariana i Járrega (1994). A la UE 498 i a la 537, han aparegut sengles fragments de DSP forma Rigoir 18, probablement de la mateixa peça que l'anterior (fig. 4, 2). Per tant, ens tornem a trobar amb el mateix fenomen que hem observat amb el plat de TS africana D forma Hayes 61 A/B, car apareixen en diversos estrats del moment final de l'establiment.

També coneixem la troballa, en aquest mateix estrat d'abandó, de dos fragments de fons de plats de *sigillata* africana D estampada, un d'ells amb una creu decorada amb pedreria i l'altre amb una creu monogramàtica amb l'alfa i l'omega (Ribas, 1964, pàg. 149). Un d'ells correspon a la forma Hayes 89A (Bonifay, 2004, núm. 55), que es data entre la fi del segle v i la primera meitat del vi, cronologia amb la qual també coincideixen les decoracions esmentades. Aquestes peces, doncs, situen la cronologia de l'estrat d'abandó en aquest període. Concloem, per tant, que l'obliteració dels *dolia*, de les fosses, i la destrucció d'aquest sector de la casa ha de coincidir força en el temps i s'ha de datar entre la fi del segle v i la primera meitat del vi o quelcom posterior (CLARIANA i PREVOSTI, inèdit; CLARIANA i JÁRREGA, 1994). L'excavació de l'abocador d'escombraries (PREVOSTI i CLARIANA, 1985; CLARIANA *et al.*, inèdit) també va donar els materials datables més tardans del segle vi. Tot fa pensar, doncs, que l'abandó de l'establiment s'ha de situar en la primera meitat del segle vi.

La distribució dels *dolia* en l'espai, com podem veure, es força uniforme. D'acord amb les dades dels fragments de l'única peça que es va exhumar en el lloc, podem observar com aquests atuells estarien enterrats a mitja alçada. La seva distribució dins de l'estança fa pensar que es podria haver obert una segona entrada a la part posterior, cap al peristil. Donat l'estat d'arrasament de la paret que tanca la sala cara al peristil, no es pot pas comprovar.

Un altre detall que crida l'atenció és el fet que en tres de les fosses dels dolis, dins el farciment d'amortització, s'hi van trobar sengles tègules, que, encara que fragmentades, eren completes, la qual cosa permet deduir que, molt possiblement, feien la funció de tapadores.

Sala del *torcularium* o del premsat

L'aula 5 (fig. 1,3), situada al sud del passadís (fig. 2), és la tercera de les sales que

donaven a l'atri, amb el sòl recobert per un mosaic d'època severa del qual resta molt poca cosa, únicament una porció molt petita just davant l'accés i que no arriba a una quarta part de l'aula. Permet apreciar que el camp extern seguia un esquema decoratiu en blanc i negre formant una composició de quadrats que circumscriuen quadrats més petits en posició diagonal, amb *peltae* als extrems i amb un fons de meandres d'esvàstiques en guardes de clau. D'aquest esquema trobem, al Maresme, un paral·lel semblant en la vil·la romana de cal Ros de les Cabres, al Masnou (PREVOSTI 1981, làm. XV, foto 8).

En aquesta aula, al baix imperi, en un moment que tampoc podem precisar, però que suposem coincident amb la instal·lació dels *dolia* que hem vist abans, es van construir dos petits dipòsits (*lacus*) (fig. 3). Un d'ells, situat cap al nord, és de dimensions molt reduïdes, de 0,8 per 0,6 metres, i l'altre, adossat a l'angle sud-oest de l'estança, fa 2 x 1 metres. Les seves parets són de tècnica bastant grollera i reaprofiten material de construccions anteriors, com poden ser les peces per fer columnes amb forma de quart de cercle. És interessant notar que, al dipòsit obert al peristil, el tipus de construcció és idèntic, també amb reaprofitament de peces per fer columnes, fet que parla a favor d'una coetaneïtat d'obra, com veurem més avall. A més, els tres dipòsits presenten com a elements comuns la concavitat central de recollida de líquids, la base feta a partir d'*opus signinum*, amb calç i ceràmica de cert gruix trinxada, i els murs laterals impermeabilitzats amb un arrebossat de calç amb ceràmica triturada. Cal afegir que algun autor, tot i desconèixer els diversos elements trobats en aquest espai, per la presència dels dipòsits, ho va interpretar també com a una sala de premsat (PEÑA 2010: 142).

D'aquests tres dipòsits ens interessa destacar el del costat sud-oest de l'estança, el qual presenta, a l'extrem que dóna al mur sud i inserit en el paviment de *signinum*, un petit carreu de pedra de Montjuïc amb un encaix treballat, on encastaria el muntant de la base d'una premsa (fig. 3,1). La peça de l'altre costat del dipòsit es va trobar escapçada. Paral·lels de peces força semblants els podem veure als jaciments de Sant'Agata dei Goti (BRUN 2004, 27) i a la vil·la de San Rocco (BRUN 2004, 25).

La base del premsat, **o ara**, s'ha trobat a un metre del mur sud i a la mateixa distància del dipòsit del costat sud-oest. Consisteix en un retall de forma circular, on en el moment de l'excavació es va documentar un llit de pedres (fig. 1,3).

Un altre element que s'ha de tenir en compte és el retall de forma quadrada que apareix situat a dos metres del mur est i a un metre del mur sud, i que molt probablement estava destinat a situar-hi el contrapès (fig. 2). Cal indicar que en les excavacions del peristil est, el 2006, es va trobar un contrapès de granit de forma prismàtica amb la cara superior truncada i que, per les seves dimensions, resulta força adequat per a aquesta instal·lació (GARCIA, PUERTA 2012: 47).

Al mig de la banda sud d'aquesta habitació, també s'hi va trobar una gran fossa que foradava el mosaic, reomplerta de pedres. Així com una segona fossa tocant a la paret

nord i a dos metres de la paret est. Desconeixem la funció d'aquestes fosses, que potser són posteriors a l'ús de la sala com a premsa.

Pel que fa a la datació d'aquesta etapa, referida a l'evolució tardana de la sala, cal assenyalar la total coincidència amb el magatzem de dolis i amb el dipòsit del peristil. Dissortadament, en tant que els dipòsits d'aquest espai es van excavar el 1961, en desconeixem el material de reompliment, que hauria estat la base per poder-ne datar l'amortització o la inutilització.

Una altra dada, referida a aquest espai, el coneixement de la qual prové de Marià Ribas (1964), és la troballa de dos esquelets que es van exhumar al final de la sala, just davant del mur que dona al peristil. Sobre els mateixos i el final de la vil·la (si bé podem discrepar de la datació), comenta:

“El final de la vil·la ens ve demostrat per alguns fets tràgics, transcendents, del segle V, conseqüència de les invasions que incendiaren i saquejaren l'edifici. Damunt dels mosaics de totes les sales encara hi hem trobat la teulada caiguda en tota la seva extensió, i, entre les restes de teulades i mosaics, es veien en molts llocs els indicis de l'incendi amb els materials cremats i amb els gruixos de cendra i trossos de fustes convertides en carbó.

Una mostra totalment expressiva, que dona una clara visió del final tràgic, fou el descobriment d'esquelets de dues persones, en posició violentíssima, un sobre l'altre. Estaven a l'interior d'una habitació arraconats en un extrem. Al damunt encara hi havia la teulada trossegada. Els senyals d'incendi foren visibles en una tercera part de l'habitació, al costat oposat dels esquelets. Es pot deduir, per tant, que es refugiaren en aquell lloc sense sortida quan les flames havien pres l'edifici, on moriren per asfíxia. La coberta que els sepultà caigué abans d'esser del tot cremada.” (RIBAS 1964, 141 - 143).

El dipòsit del peristil

Aquest dipòsit, trobat també durant les excavacions del 1986, tal com hem dit abans, és de característiques constructives força semblants als dos anteriors, si bé de més cabuda. Presenta la particularitat d'aprofitar materials de la vil·la, entre ells podem veure rajols, amb forma de quart cercle, de columna. Aquest fet ens porta a considerar que una part del peristil es devia modificar en aquest mateix moment. Suposem que a l'ala nord, el mur sud oblitera la columnata, i per tant es va eliminar una part de les columnes. Va ser excavat per l'arqueòloga Montserrat Caballero, per bé que no tenim notícia que a l'interior s'hi haguessin exhumat materials rellevants.

Discussió de les dades

La instal·lació del trull de Torre Llauder, com hem vist, és d'una sola premsa (fig. 1,3). El *prelum* fa una llargada d'uns 8 metres. El celler de dolis és relativament petit. Hostatjava 18 *dolia*. Calculem que l'únic que va quedar al seu lloc, perquè estava trencat i no el van recuperar, tenia una capacitat d'uns 1.160 litres¹³. Això equivaldria a una capacitat total de vi emmagatzemat de 20.880 litres. Si la producció que sembla acostar-se a la mitjana acceptable per a l'època romana és de 3 *cullei* (1.572 litres) per *iugerum* (0,2518 hectàrees)¹⁴, caldrien 3,3 hectàrees de terra plantada de vinya per produir els litres de vi necessaris per omplir el celler. És, doncs, una producció modesta, que podríem estimar entre 3 i 4 hectàrees de vinya. Hem de concloure que en aquesta època es tracta d'una producció per al consum de nivell local. Referma aquesta idea el fet que manquen les àmfores, indicatiu prou clar que el producte ja no es destinava al comerç d'ultramar, com s'havia fet en els darrers moments de la república i a l'imperi. D'altra banda, cal pensar que aquesta producció havia d'anar acompanyada d'altres productes agraris que no han deixat traces arqueològiques, segurament amb una forta tendència a l'autoabastiment. El procés es podria assimilar amb el que passa a la Catalunya Central, on s'han detectat molts indicis que donen testimoni d'un ús estès de les premses de biga de dimensions més reduïdes que les d'època imperial.

D'un temps ençà, s'han anat localitzant i estudiant amb detall un seguit d'instal·lacions de premsat i elaboració de vi (PEÑA, 2010). Al Maresme, destaquen les de la vil·la de Can Sentromà, de Tiana (GURT i FERRANDO, 1987), la vil·la romana de Can Sans, de Llanerres (NOÉ, 1983), el jaciment de la Peirota, de Cabrera de Mar, la del Moré, de Sant Pol de Mar (SÁNCHEZ i GURRI, 1997), i el cas més ben estudiat, el de la *cella vinaria* de Vallmora, a Teià (MARTÍN i BAYÉS, 2009).

El de Torre Llauder és un cas de referència per la seva cronologia i, especialment, per la seva ubicació destructiva d'estances nobles¹⁵. Hem vist com les que eren unes sales luxoses, de rebre, on el senyor de la casa mostrava a les amistats i la clientela el seu nivell de benestar o de riquesa, passen a tenir un ús rústic, sense la més mínima sensibilitat vers aquells espais que havien estat profusament decorats i pavimentats amb mosaics d'*opus tessellatum*. La ruralització de les estances nobles de la casa es devia produir a partir de la meitat del segle IV o al segle V dC. Cal cridar l'atenció que desconeixem què passa a la resta de la vil·la, que és molt més gran que no pas l'apartament de rebre i els banys. Potser la resta d'instal·lacions s'abandonen i la vida es concentra en aquest sector, o bé potser la vida segueix també en altres punts de la casa, que desconeixem. És evident que els dies de màxima opulència d'aquest sector de la casa ja no es recordaven, ni tampoc els qui les empraven tenien el nivell cultural ni econòmic d'aquells que les havien construït. L'explicació més plausible és que el *fundus* de la vil·la hagués estat absorbit per un gran terratinent, ja fos romà o visigot, que disposés d'una altra vil·la rica, amb estances residencials, en un altre lloc i no

necessités les de Torre Llauder, o bé que habités a la ciutat. Per tant, l'espai es va convertir, amb sentit pràctic, en àrea d'ús productiu.

Si la vil·la va caure en mans visigodes, això va poder ser cap al primer quart del segle v, quan, en virtut del *foedus* del 416, es té notícia que molts visigots van rebre terres a la Tarraconesa. Molt més possiblement, si va caure en mans visigodes, això podria haver esdevingut a partir del regnat d'Euric (466-484), que va ser el primer monarca visigot que va exercir un poder cada cop més fort sobre la península Ibèrica, que va propiciar una forta arribada d'immigració visigoda cap al país (PREVOSTI I CLARIANA 1993). En referència a aquesta reflexió, Chavarria (2006b, 28) opina que ni el tipus d'ocupació (reutilització productiva) ni els materials documentats permeten pensar en una ocupació distinta de la romana. Ara bé, els qui rebien terres en els repartiments fets al segle v eren les elits visigodes, de manera que si les terres del *fundus* van passar a les seves mans, aquests nous propietaris, com els anteriors, no devien pas habitar a la vil·la, sinó que els colons que hi devien viure i treballar podrien ser els mateixos que ja hi vivien i treballaven en el període anterior, romà, o els seus descendents. Amb tot, és cert que no tenim indicis per afirmar ni una cosa ni l'altra.

Fins a la primera meitat del segle vi, els contactes comercials de llargues distàncies es mantenen, com demostren les importacions de vaixel·la de taula que hem vist més amunt. Ara bé, es tracta bàsicament de productes d'importació, mentre que no tenim cap testimoni d'exportació. Per contra, després de la primera meitat del segle vi, les importacions també es van acabar, i potser això va coincidir amb la fi de la vida de la vil·la. Amb tot, això darrer presenta encara força interrogants. La fi de les importacions de vaixel·la de taula no significa que no es continuessin fent servir ceràmiques locals, les ceràmiques grises de cuina produïdes a la regió, que es daten amb força inexactitud. A partir d'aquest moment és, doncs, quan es podria començar a parlar d'una economia d'autosuficiència.

Torre Llauder, a diferència de les veïnes vil·les maresmenques de la Gran Via - Can Ferrerons i de Cal Ros de les Cabres, pel que en coneixem actualment, no manté el nivell de riquesa que havia assolit al segle iii. Si admetem que l'afegit de l'absis a l'aula principal i la inutilització del *balneum* es va produir cap a la fi d'aquest segle o a la primera meitat del segle iv dC, hem de pensar que en aquests moments s'inicia el debilitament econòmic de l'explotació. Amb tot, resulta especialment intens en un moment indeterminat que potser hem de situar a partir de la segona meitat d'aquest segle o a l'inici del segle v, en què es construeix la *cella vinaria* sobre els mosaics de les aules 5 i 7. La vil·la mostra clarament un procés gradual de ruralització, cosa que no significa la davallada econòmica dels propietaris, que en aquest moment devien ser absentistes. Aquesta situació, però, sembla que va durar fins a la primera meitat del segle vi. Posteriorment, sense importacions, es fa difícil saber si la vida segueix, amb l'ús de ceràmiques grolleres de cuina locals, o bé ja és la fi de l'establiment. Cal dir que no tenim dades clares sobre els estrats d'abandó, excavats per Marià Ribas, per afinar cronològicament el darrer moment de la vil·la. Tal com hem vist, a la sala del premsat, la troballa de restes humanes pertanyents a dos individus va donar a entendre en

aquell moment la possibilitat d'un final violent, provocat per un incendi. L'excavació d'altres parts del jaciment, com és el peristil, hauran d'aportar llum a aquest darrer període.

BIBLIOGRAFIA

BARRAL, X. (1978): *Les mosaïques romaines et médiévales de la regio Laietana*. Barcelona.

BONAMUSA, J. (2006): D'Ilturo a Alarona. *XXII Sessió d'Estudis Mataronins*, 35-56. Mataró.

BOLÓS, J. (1992): Les sitges de Torre Llauder. *Catalunya Romànica*, XX, 496-497. Barcelona.

BRUN, J.P. (1986): *L'oléiculture antique en Provence*. París.

BRUN, J.P. (2004): *Archeologie du vin et de l'huile dans l'Empire romain*. Saint-Étienne.

CHAVARRIA, A. (1996): Transformaciones arquitectónicas de los establecimientos rurales en el nordeste de la Tarraconensis durante la antigüedad tardía. *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, 10, 165-202.

CHAVARRÍA, A. (2001): Poblamiento rural en el *territorium* de Tarraco durante la Antigüedad Tardía. *Arqueología y Territorio Medieval*, 8, 55-76.

CHAVARRÍA, A. (2006a): *Villas en Hispania durante la Antigüedad Tardía*. Anejos de Archivo Español de Arqueología XXXIX, 17-35. Madrid.

CHAVARRÍA, A. (2006b): Reflexiones sobre el final de las villas tardoantiguas en la Tarraconense. Espinosa, U; Castellanos, S. (ed.) *Comunidades locales y dinámicas de poder en el norte de la península Ibérica durante la Antigüedad tardía*, 19-39. Universitat de La Rioja. Logronyo.

CLARIANA, J. F.; JÁRREGA, R. (1994): Estudi de la fase baix imperial de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró, el Maresme). Les ceràmiques. *Laietània*, 9, 251-289. Mataró.

CLARIANA, J. F.; JÁRREGA, R. (2000): Notes sobre la darrera fase d'ocupació de la

vil·la romana de Torre Llauder (Mataró): el pou excavat l'any 1982. *Ituro*, 2, 61-72. Cabrera de Mar.

CLARIANA, J. F.; OROBITG, M. J.; PORTILLO, T.; PREVOSTI, M. (1986): Datos para el estudio del poblamiento altomedieval del Maresme (Barcelona). *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española*, t. IV, 569-585. Saragossa.

CLARIANA, J. F.; PREVOSTI, M. (1987): Sobre la pervivencia de hábitats rurales romanos en la Alta Edad Media en El Maresme. *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol. III, 429- 436. Madrid.

CLARIANA, J. F.; PREVOSTI, M.; OROBITG, M. J.; PORTILLO, T.; BASSOLS, I. (inèdit): *Memòria d'excavacions de la zona de l'abocador d'escombraries de Torre Llauder*. Servei d'Arqueologia i Paleontologia. Barcelona.

CLARIANA, J. F.; PREVOSTI, M. (1994): Un exemple de ruralització a l'Antiguitat Tardana: la vil·la de Torre Llauder. *III Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica*, 117-126. Barcelona.

CLARIANA, J. F.; PREVOSTI, M. (inèdit): *Memòria d'excavacions de l'atri, el passadís i l'aula 3 de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró, el Maresme)*. Realitzades entre el 1982 i el 1985. Servei d'Arqueologia i Paleontologia. Barcelona (2006).

ELLIS, S. (2000): *Roman Housing*. Duckworth. Londres.

GARCIA, J.; PUERTA, C. (2011-2012): La vil·la romana de Torre Llauder. Darrers treballs de recerca i restauració, i perspectives de futur (Mataró, el Maresme). *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012*. Barcelona, 22 de febrer del 2012, a: <http://blocs.gencat.cat/blocs/AppPHP/tribunadarqueologia/2012/02/16/tribuna-d%E2%80%99arqueologia-2011-2012-la-vil%C2%B7la-romana-de-torre-llauder-darrers-treballs-de-recerca-i-restauracio-i-perspectives-de-futur-mataro-maresme/>

GARCIA, J.; PUERTA, C. (2012): *Vil·la romana de Torre Llauder*, de re rustica iluronensium. Mataró.

GIBERT, J. (2018): *La fi del món antic i els inicis de l'edat mitjana a la Catalunya Central. Economia, societat i territori entre els segles v i viii*. Col. TRAMA, 4, ICAC. Tarragona.

GURT, J. M.; FERRANDO, F. (1987): La vil·la de Sentromà i el conreu de la vinya. Valoració aproximativa a la vista de les restes arqueològiques conservades. *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, I Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana, Monografies Badalonines, 9, 189-198. Badalona.

HAYES, J. W. (1972): *Late Roman Pottery*. Londres.

JIMÉNEZ, J. L.; BURIEL, J. M.; ROSSELLÓ, M.; SERRANO, M.; SALAVERT, J. V. (2008): La fase tardorromana de Horta Vella (Bétera, Valencia). FERNÁNDEZ OCHOA, C; GARCÍA-ENTERO, V.; GIL, F. (ed.). *Las villas tardorromanas en el occidente del Imperio: arquitectura y función*. Ediciones Trea, 629-638. Gijón.

LAVIN, I. (1962): The house of the Lord. Aspects of the role of palace triclinia in the architecture of the Late Antiquity and the Early Middle Ages, *Art Bulletin* XLIV, 1-27.

LEVI, D. (1947): *Antioch Mosaic Pavements*, Princeton University Press (segona edició: L'Erma di Bretschneider, Roma).

MARTÍN, A.; BAYÉS, F. (2009): Cella vinaria de Vallmora (Teià, el Maresme, Barcelona). Estudi per a la reconstrucció de dues premses romanes, M. Prevosti i A. Martín (ed.). *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui*, Documenta 7, 215-248, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.

NOÉ, J. (1983): Estudi dels fragments de premsa romana trobats al veïnat de Can Sans de Llanereres, *Laietània*, 2-3, 224-227. Mataró.

PREVOSTI, M. (1981): *Cronologia i poblament de l'àrea rural d'Iluro*. Caixa Laietana. Editorial Dalmau. Mataró.

PREVOSTI, M. (2005): L'època romana. *Història agrària dels Països Catalans*, dirigida per E. Giralt, vol. I, 293-480. Fundació Catalana per a la Recerca i Universitats dels Països Catalans. Barcelona.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F. (1985): Nota sobre l'excavació de salvament feta a la zona de l'abocador d'escombraries de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró). *Laietània*, 2-3, 217-223. Mataró.

PEÑA, Y. (2010): *Torcularia. La producció de vino y aceite en Hispania*. Documenta 14 (ICAC). Tarragona.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F. (1987): El taller de ánforas de Torre Llauder: nuevas aportaciones. *El vi a l'Antiguitat. Economia, Producció i Comerç al Mediterrani Occidental*, 199-210. Badalona.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F., (1988, r. 1993): *Torre Llauder. Mataró. Vil·la romana*. Guies de jaciments arqueològics, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F. (1993): Aproximació a l'estudi de l'Antiguitat Tardana a la vil·la romana de Torre Llauder. *X Sessió d'Estudis Mataronins*, 61-86. Museu-Arxiu de Santa Maria. Mataró.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F. (2006): Sobre unes singulars ceràmiques de Torre Llauder, Mataró. *XXII Sessió d'Estudis Mataronins*, 57-70. Museu-Arxiu de Santa Maria. Mataró.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F. (2006): La Torre del Cogoll a l'autògraf de Sant Oleguer. Document sobre Torre Llauder (Mataró) a l'edat mitjana. *III Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. De Constantí a Carlemany. El pas de l'Antiguitat tardana al món medieval*. Mataró, del 16 d'octubre al 6 de novembre del 2004, 129-140. Mataró.

PREVOSTI, M.; COLL, R. (2017): Un *balneum* du Ve siècle dans le bâtiment octogonal de Can Ferrerons (Barcelone). *Heating systems in Roman villas. Studies on the Rural World in the Roman Period* 10, 69-80. Girona.

RIBAS, M. (1952): *El poblament d'Ilduro*. Institut d'Estudis Catalans, Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, XII. Barcelona.

RIBAS, M. (1964): *Els orígens de Mataró*. Mataró.

RIBAS, M. (1966): *La villa romana de la Torre Llauder de Mataró*. Excavaciones Arqueológicas en España, 47. Madrid.

RIBAS, M. (1972): La villa romana de la Torre Llauder de Mataró. *N.A.H.*, sèrie arqueològica, 1, 117-180, Madrid.

Ribas, M. (1975): *El Maresme en els primers segles del cristianisme*. Mataró.

RIPOLL, G.; ARCE, J. (2001): Transformación y final de las villae en Occidente (siglos IV-VIII): problemas y perspectivas. *Arqueología y Territorio Medieval* 8, 21-55. Jaén.

SÁNCHEZ, E.; GURRI, E. (1997): *El jaciment romà del Moré: Sant Pol de Mar, Maresme*. Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 13, Generalitat de Catalunya. Barcelona.

WOLLANKA, J. (1929): "Ein römisches Mosaik aus Balácsa" *Jahreshefte des Österreichisches Archäologisches Instituts*, XXV, 1. Viena.

NOTES:

¹ CHAVARRÍA 2001; RIPOLL i ARCE 2001.

² CHAVARRÍA 1996.

³ HIGINI, 93. *Corpus Agrimensorum Romanorum V. Hygin, L'Œuvre gromatique*. O. Behrends et alii (trad.). Luxemburg, 2000.

⁴ *Epistolae* 3, 19, 2.

⁵ És el cas, entre d'altres, dels banys de l'Horta Vella (Bétera), que a la meitat del segle V es van convertir en trull d'oli, amb la piscina adaptada a la decantació de l'oli, i també s'hi van construir sitges (JIMÉNEZ *et al.* 2008).

⁶ És el cas de l'edifici octogonal de Can Ferrerons (PREVOSTI i COLL, 2017).

⁷ Es pot citar el paral·lel de Balàcza (WOLLANKA, 1929). LAVIN (1962) descriu com s'introdueix aquesta moda als segles III i IV. Vegeu també LEVI, 1947. PREVOSTI, 1981, 310-311.

⁸ A les pàgines 43-45 escriu: "Atria have supposedly been identified at some Spanish villas such as El Faro (Torrox, Malaga), Pago de Bruñel (Quesada, Jaén) and Torre Llauder (Mataró, Barcelona). These rooms are in the appropriate position near the main entrance to the buildings, but they are not associated with any tablina." Per tant, Ellis considera que el suposat atri de Torre Llauder és l'entrada de la vil·la, però ni tan sols això és cert. Més raó encara, doncs, per considerar que no es tracta de cap atri.

⁹ En la seva nota 80, escriu: "Gorges, op. cit. N. 75, p. 208, where the word tablinum is used for a room at Torre Llauder without justification."

¹⁰ Els diferents fragments de la peça a què ens estem referint enganxen entre si i són clarament de la mateixa safata.

¹¹ Aquests detalls estan clarament descrits al diari d'excavacions de Marià Ribas.

¹² Cal indicar que, prèvia la nostra intervenció, l'any 1980, quatre de les fosses de dòlies havien estat buidades pel conserge mantenidor, de les quals es desconeix el material arqueològic que contenien.

¹³ Feia 1,10 m de diàmetre.

¹⁴ PREVOSTI, 2005, 335-337.

¹⁵ CLARIANA i PREVOSTI, 1994; CHAVARRÍA, 1996; CHAVARRÍA, 2001; RIPOLL i ARCE, 2001; GIBERT, 2018, 90.